

“Çerkes Sürgünü”nün Uluslararası Hukukta Soykırım Suçu Kapsamında Değerlendirilmesi

Dimaze ÖZDEN¹

Araştırma Makalesi

Öz

Belli bir etnik grubun tamamen yok edilmesini amaçlayan soykırım suçu, 20. yüzyılda Birleşmiş Milletler Genel Kurul Toplantısı'na konu edilerek müstakil bir suç olmaktan çıkıp uluslararası alanda kendisine yer bulmuştur. Uluslararası hukukta ilgili düzenlemelerin yapılmasıyla soykırım suçu hakkında derin bir literatür oluşmuştur.

Çerkes denilince ilk akla gelen Kafkasya'nın içinde bulunduğu koridor, tarih boyunca insanların yaşamak için su kenarlarını seçmesi açısından önem arz etmektedir. Bu sebeptendir ki bu bölgeler her zaman talep görmekte ve siyasal emellere alet edilerek kullanılmak istenmektedir. Bölge en çetin sınavını Ruslar ile savaşırken vermiştir. Savaşın sonunda Çerkesler anayurtlarını zorunlu olarak terk etmek durumunda kalmıştır. Yaşanan bu zorunlu göçler esnasında Çerkesler tamamen yok edilmek ya da Ruslaştırılmak istenmiştir.

Çalışmanın odak noktası uluslararası hukuk doktrinine göre Çerkeslerin yaşadığı bu zorunlu göçün bir soykırım olup olmadığını oluşturmaktadır. Çalışmanın bu perspektiften daha önce ele alınmamış olması da çalışmanın önemini artırmaktadır. Edinilen bulgulara ve soykırım kavramının hukuk sisteminde yer alan tanımlanışına getirilen eleştiriler ışığında Çerkes halklarının soykırıma uğradığını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler

Soykırım,
Sürgün,
Uluslararası Hukuk,
Çerkes,
Kafkasya

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi:
25.09.2021

Kabul Tarihi:
20.12.2021

A Review on Genocide Crime in International Law and "Circassian Exile"

Abstract

The crime of genocide which aims at the complete destruction of a certain ethnic group has found its place in the international arena and has ceased to be an indented crime in the 20th century when it was discussed in the General Assembly of the United Nation In connection with the editing that has been done, a broad range of literature has emerged about the crime of genocide.

The region, in which the Caucasus is located that comes to mind when Circassian is mentioned, has importance in terms of being a waterfront that people choose to live throughout history. These regions are always in demand and are desired to be used as a means of political purposes. The territory has given its roughest trial while fighting with Russians. At the end of the war, Circassians have been forced to leave their homeland, and during the forced migrations, Circassians were wanted to be destroyed completely or become Russian.

The focus of the study is to investigate whether this forced migration is a genocide or not according to the doctrine of international law. The fact that this topic has not been studied before increases the value of the study. In the light of acquired findings and criticism that is brought to the definition of genocide, it is possible to say that Circassian people have been subjected to genocide.

Keywords

Genocide,
Exile,
International Law,
Circassian,
Caucasus

Article Info

Received:

25.09.2021

Accepted:

20.12.2021

¹ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi; Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar, TÜRKİYE, dimaze.ozden@gmail.com, ORCID: 0000 - 0003 - 1084 - 383X

Giriş

İnsanoğlu var olduğundan beri çeşitli insanlık dışı suçlara, ölümlere ve zulümlere tanıklık etmektedir. Çeşitli dönemlerde çeşitli sebeplerle bu eylemler artış göstermektedir. Dünya savaşları, bölgesel çatışmalar, devrimler, iç savaşlar insanoğlunun gördüğü kanlı sahnelerdir. Bunların yanı sıra pek çok toplum da soykırımlara maruz kalmış ve kalmaktadır. Bu toplumlara Kızılderililer, Yahudiler ve Çerkesler örnek olarak verilebilir.

Belirli bir grubun, sahip olduğu nitelikleri dolayısıyla bilerek ve isteyerek tamamen ortadan kaldırılmak istenmesi olarak ifade edilen soykırım kavramı, uluslararası kriterler açısından en ağır ihlallerin başında gelmektedir (Beşiri, 2013: 179). Soykırım kavramı Raphael Lemkin tarafından öne sürülüp Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilmesinin ardından Soykırım Sözleşmesi'nin kabul edilmesine giden yol açılmaktadır (Kocaoğlu, 2010: 179). 1948 yılında Paris'te eksiksiz gerçekleşen toplantıda soykırımın bir suç olduğu kabul edilerek 12 Ocak 1951 günü Soykırım Suçunun Önlenmesi Ve Cezalandırılması Sözleşmesi (SSÖCS) yürürlüğe girmiştir (Beşiri, 2013: 181).

SSÖCS, soykırım kavramını tanımlamakla kalmayıp hangi suçların soykırım sayılacağını da açıklamakta, etnik, dinî, ırki veya millî bir gruba mensup kimselerin tamamen ya da kısmen yok edilmesine yönelik fiilleri sıralamaktadır. Bunlar: Bahsi geçen gruba mensup olan kimseleri tamamen öldürmek, grup üyelerine bedensel veya psikolojik zararlar vermek, grup içinde doğumları önlemeye çalışmak, grubun hayatlarını idame ettirecek maddi varlıklarına el koymak ve grubun çocuklarını başka gruplara zorla vermektir (Soykırım Suçunun Önlenmesi Ve Cezalandırılması Sözleşmesi [SSÖCS]).

Çerkeslerin anavatanı olan Kafkasya, konumundan dolayı tarih boyu siyasi hareketlenmelerin odağında yer almaktadır. 1800'lü yıllarda özellikle Ruslarla yaşanan savaşlar bölge halkını anavatanlarından göç etmeye zorlamaktadır. Bunun öncesinde bölgenin tamamen Ruslaştırılmak istenmesi, göç etmeyenlerin Müslüman olmalarına rağmen hilafete karşı savaştırılacak olması ve halka yapılan katliamlar tarih sahnesine kazınmıştır (Köse ve Lokmacı, 2018: 408- 409).

Soykırım suçunu konu alan hukuk metinleri işlenen suçların soykırım olup olmadığını ölçmek amacıyla bazı kıstaslar getirmektedir. Burada daha ziyade sebep – sonuç ilişkisi dikkate alınmalı ve ortaya çıkan sonuçlar soykırım fiili bağlamında değerlendirilmektedir.

Bu çalışma, yüzyıllar boyunca vatanını savunmak için savaşmış bir millet olan Çerkeslerin uğradıkları sürgün ve bu sürgün sürecinde yaşadıkları olayların, sadece bir sürgün mü yoksa aynı zamanda da bir soykırım mı olduğu üzerine yapılmış bir inceleme olup uluslararası hukuk metinleri ve Çerkes tarihine dair metinler incelenerek nitel yöntemle gerçekleştirilmiş bir çalışmadır.

1. Uluslararası Hukuk ve Soykırım Suçu

Toplum dışında yaşamasının mümkün olduğu düşünülemeyen insan, fitratı gereği sosyal ilişkilerde bulunmaktadır. Bu durum haliyle toplum içinde bir nizam gerekliliğini doğurmaktadır. İhtiyaç duyulan nizamı sağlamak için örf, adet, din, ahlak, görgü gibi manevi kuralların yanı sıra müeyyideler içeren hukuk kuralları da gereklidir. Bu çerçevede hukuk bilimi alanında düşünürler çok sayıda farklı hukuk tanımları yapmaktadır.

Aristoteles'in ifadesine göre, "hukukun görevi, devlet görevlilerinin ve hâkimlerin ödevlerini ifa ederken ve suçları cezalandırırken uyacakları kuralları göstermektir"(Aristoteles'ten aktaran Bozkurt, 2014: 32). Cicero'nun ifadesiyle, "gerçek hukuk doğaya uygun akıldan çıkar. Bu hukuk, evrensel, değişmez ve ebedidir" (Cicero'dan aktaran Bozkurt, 2014: 33). Kant'ın yaptığı tanım ile "hukuk, genel bir özgürlük yasasına uygun olarak, bir kimsenin özgür iradesinin diğerinkini ile uyuşmasını sağlayan kuralların bütünüdür" (Kant'tan aktaran Yayla, 2015: 313).

Türk düşünürlerin tanımlarına da bakılacak olursa Ord. Prof. Dr. Velidedeoğlu'nun hukuku, "cemiyeti nizamlayan ve Devlet müeyyidesi ile kuvvetlendirilmiş bulunan kaidelerin bütünüdür" şeklinde tarif ettiği görülmektedir (Velidedeoğlu'ndan aktaran Akıntürk ve Karaman, 2015: 3).

Bir hukuk doktoru olan Kemal Gözler hukukun, hukuk kurallarının varlığı ile oluşan bir sistem olduğunu ifade etmektedir. Devletin yetkili organlarınca konulmuş olan, müeyyidelerle korunan ve insan davranışlarına şekil veren kurallar bütünü de hukuk kuralları olarak ifade edilmektedir. Müeyyide ile ifade edilmek istenen kavram, hukuk kurallarına uyulmadığı takdirde devletin cezalandırmasıdır. Bahsedilen cezalar, hukuk kurallarına uymayan kişilerin hürriyetine ya da mal varlığına yapılan kısıtlamalar şeklindedir (Gözler, 2020a: 2).

Farklı hukuk tanımları mevcut olmakla birlikte daha kapsayıcı bir tanımla "hukuk, bir toplumun üyeleri ve toplumsal kurumlar arasındaki ilişkileri düzenleyen ve bağlayıcılık ve zorla uygulanabilme vasfına sahip olan, ister kamulaştırılmış ister geleneksel olan, kurallar heyetidir" (Yayla, 2015: 314).

Bahsi geçen tanımlardan yola çıkılarak hukuk, bireylerin ve toplulukların hak ve ödevlerini düzenleyen ve bu hakları devlet yaptırımı ile koruyan kurallar bütünü olarak tanımlanabilir. Uyulmadığı sürece zorlama ve cezalandırma yetkisini haizdir (Aydın, 2002: 132). Uluslararası hukuk da aynı şekildedir ancak uluslararası hukukun sükreleri bireylerden ziyade ulus devletlerdir (Shaw, 2017: 1). Ayrıca uluslararası hukukun tek bir yasa koyucusu yoktur; burada yasa koyucu, devletler ve uluslararası örgütlerdir. Bu konuda önemli bir husus, devletlerin kendi mutlak egemenliklerinden feragat ettikleri ölçüde uluslararası hukukun bağlayıcılık kazanmasıdır. Ülke içerisinde uygulanan hukuk ile ülke dışında uyulan hukukta pek çok farklılık ve karşıtlık bulunabilmektedir. Uluslararası hukuk, uluslararası özel hukuk ve uluslararası kamu hukuku olarak ikiye ayrılmaktadır. Uluslararası özel hukuk, yerel bir hukuki sistem içerisinde yabancı unsurların müdahil olmasıyla işlenen suçlarla ilgilenirken uluslararası kamu hukuku, ticaret, savaş, insan hakları gibi devletlerarası pek çok ilişkiyi kapsamaktadır (Shaw, 2017: 1).

Uluslararası hukukun içerisinde, uluslararası suçların altında yer alan soykırım suçundan bahsetmeden önce soykırımın kelime anlamına göz atmakta yarar vardır. Yahudi asıllı Raphael Lemkin'in İkinci Dünya Savaşı'nda yaşananlar üzerine ortaya attığı ve 1948 yılında Birleşmiş Milletler Anlaşması'na benimsenen soykırım kavramı, yapılan bir tanım ile bir grubun mensuplarının bir kısmının ya da tamamının dinî inançlara, etnik kökenlere, siyasal görüşlere göre kasıtlı bir şekilde ortadan kaldırılmasına yönelik eylemlerdir (Shaw, 2017: 303). Burada ilginç bir noktaya değinmek gerekmektedir ki 1948 yılında imzalanıp 1951 yılında yürürlüğe giren soykırım suçu üzerine 1970'li yıllara kadar neredeyse hiçbir çalışma kaleme alınmamaktadır. 1970'li ve 1980'li yıllarda bu konu kaleme alınmaya başlamış olup sebebinin ABD'de gerçekleşen sosyal hareketler olduğu düşünülmektedir (Çoban, 2008: 50-51).

Soykırım suçu uluslararası hukukun, uluslararası suçlar alt metninde yer almaktadır. Uluslararası suç kavramı 20. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte gündeme gelmektedir ve uluslararası hukuka aykırı olup uluslararası sözleşmeler vasıtasıyla oluşturulması kabul edilmiş olan suçlardır. Uluslararası suçlar, "uluslararası hukuk suçları" ve "diğer uluslararası suçlar" olarak ikiye ayrılmaktadır ve soykırım suçu uluslararası hukuk suçlarının içerisinde yer almaktadır (Obaid, 2019: 24).

Soykırım suçu, Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun vermiş olduğu karar ile kabul edilen SSÖCS ile hukuki temeline kavuşmaktadır. Ayrıca soykırım suçunun cezai sorumluluğunun varlığı hukukun emredici kuralları arasındadır. Emredici kuralların getirdiği yükümlülükler herkese karşı ileri sürülebilir niteliktedir. Yani SSÖCS'ni onaylamış ya da onaylamamış tüm devletler için geçerlidir (Alpyavuz, 2009: 51). SSÖCS, 2. maddesinde "soykırım, milli, etnik, ırki veya dini bir grubu, sırf bu niteliği nedeniyle, kısmen veya tamamen yok etmek kastıyla aşağıda sayılan fiillerin işlenmesidir:

- a) Grup üyelerini öldürmek,

- b) Grup üyelerine ciddi bedensel veya zihinsel zarar vermek,
- c) Bir grubun üyelerini, kasten, bunların fiziki olarak kısmen veya tamamen yok edilmesi sonucunu doğuracağı önceden hesaplanan yaşam koşulları altına sokmak,
- d) Grup içinde doğumları bilinçli olarak önlemeye yönelik tedbirler dayatmak,
- e) Gruba ait çocukları bir başka gruba zorla nakletmek.” şeklinde ifade edilmektedir (SSÖCS).

SSÖCS'nin 3. maddesinde de açık bir şekilde cezalandırılması gereken eylemler sıralanmaktadır. Bunlar:

- a) “Soykırımda bulunmak;
- b) Soykırımda bulunulması için işbirliği yapmak;
- c) Soykırımda bulunulmasını doğrudan ve aleni şekilde kışkırtmak;
- d) Soykırımda bulunmaya teşebbüs etmek;
- e) Soykırıma iştirak etmek” şeklindedir (SSÖCS).

İlgili sözleşmenin 4. maddesi de kişilerin cezalandırılmasını düzenlemektedir. Suçu işleyen sivil ya da devlet memuru olması fark etmeksizin cezalandırma yoluna gidilmesi gerektiğinden bahsetmektedir (SSÖCS).

Soykırım suçunun geçtiği bir diğer ilgili metin de Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü'dür (UCMRS). Soykırım suçunun yanı sıra insanlığa karşı suçlar, savaş suçları ve saldırı suçlarına da yer verilmektedir. UCMRS, uluslararası ceza hukuku çerçevesince kurulmuş devlet sorumlularınca işlenmesi muhtemel olan soykırım, savaş suçları ve saldırı suçlarına karşı kurulmuş bağımsız ve daimi yargı organıdır (Sarıgüzel, 239). Soykırım suçunu, Statü'nün 6. maddesi düzenlemektedir ve SSÖCS'nden iktibas ederek şu şekilde ifade etmektedir: “Ulusal dini veya etnik grubun üyelerinin öldürülmesi veya grup üyelerine zihinsel veya bedensel ağır cezalar verilmesi, kısmen veya tamamen fiziki yıkıma neden olan zor şartlara bu cemaatlerin kasten tabi tutulması, bu tür gruplar bünyesinde doğumu engelleyecek önlemlere gidilmesi, bir grubun çocuklarının zorla diğer gruplara verilmesi soykırım suçu kapsamına girer” (Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü [UCMRS], t.y.).

UCMRS'de, çeşitli maddelerinin çeşitli bentleri aracılığı ile soykırım suçuna ilişkin birtakım düzenlemeler de yer almaktadır. Bunlar: “suçun işlenmesini emreden, suça teşvik veya tahrik eden herkes soykırım suçlusudur”, “suçu işlemeye kışkırtması da soykırım suçunu oluşturur”, “suçu işlemesine veya teşebbüs etmesine yardım eden, cesaret veren herkes soykırım suçlusudur” ve “suçu işlemeye yeltenen herkes soykırım suçlusudur.” Yine aynı metinde insanlığa karşı işlenen suçlar ile ilgili yaptığı düzenlemeler ile adam öldürmeyi, köleleştirmeyi, halkların zorla sürülmesini, işkence edilmesini, ayrımcılığı ve daha fazlasını saymaktadır (UCMRS, t.y.).

Soykırım suçu, ikiye ayrılan kast suçlarından genel kastın değil özel kastın gerektiği suçlardan birisidir (Çoban, 2008: 52). Özel kastın amacında maddi değil manevi unsurlar yer almaktadır. Yani suç işlenirken suçun amacına ulaşip ulaşmadığına bakılmamaktadır. Özel kastın buradaki önemi suç olmayan bir eylemi dahi amacına göre suç haline getirebilmesidir (Şare, 2020: 882). Manevi unsur içerisinde yer alan kasıt ve bilme unsurlarından kanıtlanması şart ancak en zor olan unsur kasıttır. Çünkü işlenen bir suçun soykırım oluşturup oluşturmadığını anlamanın yolu soykırım suçunun maddi unsurlarını meydana getiren fiiller ile anlaşılmaktadır. Soykırım suçunun tanımını yaptığı, içerisinde suç olarak kabul edilen eylemlerin yerine getirilip getirilmediği araştırılmaktadır. Kastın var olup olmadığını anlamanın en iyi yolu suçu işleyenlerin planlarına ilişkin yazılı metinlerin

varlığı, kaydedilmiş görüşmeler, görgü tanıklarının verdiği ifadeler gibi kanıtların bulunmasıdır. Bir önemli diğer yol, işlenen suçun uygulandığı grup üzerine sistemli ve tutarlı bir şekilde devam etmesidir ve bu gruba uygulanan suçun yoğunluk durumudur. Suçun büyüklüğü, öldürülen kişilerin sayılarının çokluğu önemlidir (Çoban, 2008: 52-53).

SSÖCS ve UCMRS’inde işlenen suçun soykırım suçu olarak tanımlanması için suçu işleyen yapması gereken fiiller yer almaktadır ve bu fiillerin birinin ya da tamamının yapılmış olması suçun işlenmesi konusunda bir değişiklik oluşturmamaktadır her şekilde işlenen suç soykırım suçu sayılmaktadır. Soykırım suçunun manevi unsuru da burada işlenen suçun icrai ya da ihmali niteliklerle isteyerek ve bilerek gerçekleştirilmiş olmasıdır. Özel kastın olup olmaması da burada önem kazanmaktadır (Şare, 2020: 886). UCMRS’nin 32. Maddesi incelendiğinde bahsedilen genel kasıt unsurlarından biri olan “bilme” manevi suçun sorumluluğunu ortadan kaldırabilmektedir yani suçu işleyen işlediği suçun soykırım suçu olduğunu bilmemesi cezai sorumluluğunu ortadan kaldırmaktadır (UCMRS). Ancak ulusal hukuk sistemlerinde genel bir kural olan “kanunu bilmemek mazeret sayılmaz” ifadesi aynen uluslararası hukuk sistemlerinde de geçerlidir ve soykırım suçlarında “zk körlük” hali “bilme” halinin de var olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Burada genel kast yönünden “bilme” soykırım suçuna uygunluğu açısından açıklanmaktadır (Şare, 2020: 890). Soykırım suçunun genel kasıt yönünden “isteme” haline bakılacak olursa soykırım suçunun taksirle işlenmesi mümkün değildir. Soykırım suçunun ihmali nitelikte işlenebileceğinden bahsedilmişti bu yüzden ihmali hareketi gerçekleştiren suçlunun suçu önleme yükümlülüğü de bulunmaktadır ve eğer suç yine de işleniyorsa suçlu bilerek ve isteyerek suçu önlememektedir. Soykırım suçuna maruz kalan birey, kişisel suçu dolayısıyla değil bağlı olduğu grubun bir üyesi olması dolayısıyla soykırımı maruz kalmaktadır. Bu yüzden soykırım suçu için özel kast önemlidir ancak bu suç işlenirken amaç grubun bir kısmını ya da tamamını öldürmek değilse soykırım suçu olarak görülmemekte konu farklı bir ceza hukukunun konusuna girmektedir (Şare, 2020: 890-892).

İşlenen suçun maddi ve manevi unsurlarının tamamının oluşmadığı durumlarda meydana getirilen eylemler soykırım suçu olarak nitelendirilmemektedir (Yılmaz, 2017: 9). İlgili sözleşme maddesinde siyasal gruplara yönelik yapılan saldırıların ve azınlık halinde bulunan toplulukların kültürel asimilasyonlarının sayılmamış olması, sözleşmenin uygulanma alanını daraltırken aynı zamanda yoğun eleştirilere de neden olmaktadır. Burada politik grupların sayılmıyor olması ve tarihte en çok ölüme sebebiyet veren çatışmaların politik çıkarlar yüzünden cereyan etmiş olması dikkat çekmektedir. Uluslararası Soykırım Suçu ile mücadele etmek açısından sözleşmeye taraf olmayan devletler için de zorunlulukların varlığı ifade edilmektedir (Beşiri, 2013: 183- 185).

Soykırım kavramının ortaya atıldığı tarihten önce ve sonra dünya pek çok kez farklı soykırımlara tanıklık etmiştir. Bunların bazıları soykırım olarak kabul edilirken bazılarından hiç bahsedilmemektedir. 16.yüzyılda Amerikalıların yaptığı Kızılderili soykırımı, 18. yüzyılda İngilizlerin gerçekleştirdiği Aborjin katliamı, Fransızların Cezayir halkına uyguladığı katliam, 90’lı yılların başında Bosna’da 300 bin insanın öldürülmesi verilebilecek örnekler arasındadır. Bahsedilen soykırımlar ana hatlarıyla biliniyor olsa da Çin’in Uygur halkına, Rusya’nın Kafkasya halklarına uyguladığı soykırım dünya kamuoyunda çok fazla yer almamaktadır (Güngör, 2015).

2. Çerkesler

Kökenleri Kafkasya’ya dayanan Çerkesler, Kafkasya’nın köklü halklarından birisidir. Kafkasya ismiyle anılan bölge, batı tarafında Azak Denizi ve Karadeniz, doğu tarafında Hazar Denizi, kuzey tarafında Maniç Nehri, güney tarafında İran ve güneybatı tarafında Türkiye’nin bulunduğu kara parçasıdır. Kafkasya tıpkı Anadolu gibi Avrupa ve Asya’yı birbirine bağlayan bir köprü niteliğindedir. Bu sebeple tarih boyunca önemli mücadelelerin yaşandığı bir bölge olagelmektedir. Söz konusu mücadelelerin en çetini Çerkeslerin Rusya ile yaşadığı mücadelelerdir (Berkok, 1958: 2).

“Çerkes” kelimesi Türkler, Araplar ve Batılılar tarafından bahsettiğimiz Kafkasya bölgesinde yaşayan halklar için kullanılmaktadır. Ancak literatüre bakıldığı zaman Kuzey Kafkasya halklarının

hepsini Çerkes olarak sayan, Kuzeybatı Kafkasya’da yaşayan halkları Çerkes olarak sayan ve Kuzeybatı Kafkasya halklarından sadece Adıgeleri Çerkes olarak sayan tanımlar görmek mümkündür (Doğanay, 2015: 368). Bu çalışmada göç etmiş tüm Kafkas halkları için Çerkes ifadesi kullanılmaktadır.

Anavatanları günümüzde Rusya Federasyonu içinde yer alan Çerkesler, yarı feodal yönetim sistemine benzer, çeşitli prenslikler etrafında örgütlenmiş, yerleşik tarım ve hayvancılıkla uğraşan bir yapıya sahiptir. Feodal yapı kendi içinde dört sınıftan oluşmaktadır. En tepede Pşı (prens), altında Vork (soylu sınıf), altında Tlefokotl (özgür köylü sınıf) ve en son Lağunapıt (belirli görevleri olan köylüler) sınıfı vardır. Bu sınıf yapısı bazı Çerkes kabilelerinde farklılaşmaktadır (Besleney, 2016: 45).

Çerkesler toplum yapısının temelini ‘Xabze’ denilen yazısız kuralları oturtmaktadırlar. Xabze denilen kavram Çerkeslerin kendi geleneklerine verdikleri isimdir. Bu kavramı ifade etmek için Rahmi Tuna “Adıge Xabze Adıge Etiği ve Etiketi” adlı eserinde şu ifadeleri kullanmaktadır: “Xabze normları-kuralları, tarih boyunca Xabze toplumunun (Adıge-Abhaz toplumunun) yaşam ihtiyaçlarını karşılamak üzere, döneminin yöntemleri ve kural yapıcıları aracılığıyla oluşturulmuş normlardır. Bu normlar insanla insan, insanla toplum, toplumla toplumlar arasındaki, bir de insanla toplum ve çevre arasındaki ilişkileri düzenler” (Tuna, 2009: 53). Bahsi geçen kurallar zaman içerisinde peyderpey oluşmakla beraber Xase denilen meclisin aldığı kararları da içermektedir (Bingöl, 2017: 83). Toplumsal yapı incelenirken Çerkesler, İslamiyet’ten önce Thaşho isimli büyük bir tanrının varlığına inanmaktadırlar. Çerkesler, bu baş tanrı dışında doğa olaylarını yöneten, sağlık veren, esirgeyen, cezalandıran, bereket veren, ruhları yöneten, çiftçileri koruyan, koyunları koruyan, avcılara ve çobanlara yardım eden gibi pek çok tanrının olduğuna inanmaktadır. Birkaç örnek vermek yerinde olacaktır. “Şible” yıldırım tanrısı, “Thağalace”: bereket tanrısı, “Wvatha”: gök tanrısı, “Amış”: hayvanları koruyan tanrı, “Tlepş”: ateş ve demir tanrısı, “Debeç”: Tlepş’in ustası, “Premethaj”: ateş tanrısı, “Pakue Dame”: yaşlı büyücü, yarı tanrı (Kaya, 2015: 65-66).

Azak Denizi’nin Karadeniz’e bağlanan noktası Kerç Boğazı’ndan Gürcistan’a kadar uzanan ve Kafkasya ismi ile anılan bölgenin kıyı kesiminde yaşayan Çerkeslerin toprakları tarihte pek çok kez istilaya maruz kalmıştır. Rus yayılması ise Kırım Hanlığının Çerkeslerin bir boyu olan Kabardeyleri ağır bir vergiye bağlamasının ardından başlayan bir süreç olmaktadır (Besleney, 2016: 58). Çünkü 16. yüzyılda İslam’ı kabul eden Çerkesler Osmanlı ve Rusya arasında sıkışmaya başlamakta ve Osmanlı Kafkasya ile doğrudan ilgilenmek yerine Kırım Tatarlarını kullanmaktadır. Sıcak denizlere inme politikası ile bilinen Rus İmparatorluğu, halifeliği elinde tutan Osmanlı’nın Kafkasya’daki otoritesini kırmak istemektedir (Doğanay, 2015: 369). Bunun yanı sıra Rusların Batıya ilerleme gibi bir politikası da vardır. Bu ilerleyişi durdurmak için Fransa, İngiltere, Osmanlı ve Avusturya Rusya’ya karşı birleşerek Kırım’da savaşmışlardır. Rusya’nın mağlup olması dolayısıyla Rusya Batı’ya ilerleme arzusundan vazgeçmektedir. Batı’ya giden yolların kapanması ile Rusya yönünü Asya’ya çevirmektedir. Bu hedefinin önündeki engel de Kafkasya’dır (Karpas, 2004:12). 1768 - 1774 yılları arasında gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı sonucunda imzalanıp yürürlüğe giren Küçük Kaynarca Antlaşması ile Osmanlı’nın, Kafkasya üzerindeki hakları Rusya’ya devredilmektedir. Kafkasyalılar bu durumu kabul etmemekte ve Çariçe II. Katerine’dan Rusya’nın bölgeden çekilmesini talep etmektedirler. Ancak bu haklı talep reddedilince Ruslar Kabardey ordusunu mağlup etmekte ve böylece bölgenin Ruslar tarafından işgali başlamaktadır (Besleney, 2016: 59).

Çarlık Rusyası’nın baskıları artıp İmam Şamil liderliğindeki son direnişler de mağlubiyet ile sonuçlanınca 1861 yılında Çar II. Alexander, Çerkes delegeler ile görüşerek Çerkeslerin topraklarını terk etmelerini teklif etmektedir. Ancak bu durum Çerkesler tarafından kabul edilmeyince Grandük Mihael “bir ay içerisinde Kafkasya terk edilmediği halde bütün halk harp esiri olarak Rusya’nın çeşitli bölgelerine sürülecek” ifadelerini kullanmaktadır. Varılan bu noktada Rusların Kafkasya halkını bölgeden tamamen arındırma politikası soykırım olarak ifade edilebilecek bir hâl almaya başlamaktadır (Özkerem ve Çetin, 2015: 13).

Çalışmanın amacı gereği çalışmanın devamında Çerkesler’e gösterilen muamelenin ve yapılan faaliyetlerin soykırım niteliği taşıyıp taşımadığı tartışılmaktadır.

Rus işgalcileri Çerkesler'in toprakları üzerinde telafisi mümkün olmayan zayıata sebebiyet vermektedirler. Kadın, erkek, çocuk, yaşlı gözetilmeksizin sivil halk katledilmekte ve hayatta kalanlar da anavatanlarından sürülmektedirler. Göç etmeyi kabul etmeyenlere zorla Hristiyanlaştırılacakları ve hilafete karşı savaştırılmak üzere askere alınacakları yönünde baskı uygulandığı da bilinmektedir (Köse ve Lokmacı, 2018: 408- 409).

1848 yılında "Kavkaz" ismi ile yayımlanan Rusça bir gazetenin 23. sayısında sürgünün canlı şahitlerinden şöyle bir örnek aktarılmaktadır: "Çar generalleri, dağlık arazilerde gerçekleştirdikleri ceza operasyonlarında, önüne gelen her şeyi yakıyor, yıkıyor, yağma ediyorlardı. Hayvanlarına el koyuyor, sivil halkı esir ediyorlardı. Yerlilerden birinin hayvan çalması gibi her hangi bir küçük hırsızlık suçu yüzünden, hiçbir suçu olmayan köylerin tüm halkı imha ediliyordu". Keza Karayel'in iktibas ettiği bir başka örnekte 17 büyük köy ve 119 küçük köyü yeryüzünden silen General Volosof için Rus şövenist P.P. Kolorenko övgü dolu şu satırları kaleme almaktadır: "1825 yılı boyunca bizim müfrezeler Kuban ötesini ezip geçiyorlardı ve dağlıların köylerini yok ediyorlardı. Yangın ve baskınlarda binlerce Çerkes hayatını kaybettiği gibi, yiyecek ve içecek rezervleri de imha edildiği için sağ kalanlar da açlık ve hastalıktan ölüyorlardı". Kafkasya'da savaşan Baron Rozen' in Harbiye Vekil'ine 1833 yılında yazdığı nüshada şu satırlar yer almaktadır. "Natuhaçlar, Şapsıglar ve Abzehler, bizimle ticaret yapmamaya yemin etmiş bulunuyorlar... Onlarla dostane ilişkiler kurmak imkânsız bir şeydir... Bu ırkı yok etmek zorundayız". Platon Zubov'un ifadesi ile "Çerkesler bizi sevmezler. Biz onları özgür çayırlarından çıkardık. Köylerini yıktık. Birçok kabile tümüyle yok edildi" (Aktaran Karayel, kfkasevi.com).

8 Kasım 1864 tarihli, Daho Müfrezesi Komutanı Tuğgeneral Geyman'ın, Kuban Oblastı Birlikleri Komutan Vekili Raporu'nda yer alan şu ifadeler yaşananların soykırım suçu olarak tanımlanması açısından önemlidir. "Dağlılar çok büyük kayıp verdiler ve onları artık telafi edecek durumda değiller. Elimizde 50'den fazla beden kaldı, 63 kişi esir alındı. (Esirlerin bir kısmı, esas olarak çocuklar, tarafımdan yetiştirilmek üzere bazı müfrezeler subaylarına dağıtıldı), 1500'den fazla büyükbaş hayvan müsadere edildi" (Rapordan aktaran Topçu, 2020: 322).

Ruslar'ın ilerleyişi karşısında Çerkesler, canla başla mücadele verirlerken organize olmayı kolaylaştırmak ve teslim olmamak için bir devlet kurma fikrini benimsemekte ve kendi meclislerini kurmaktadırlar. Haberi alan bölge komutanı Yevdokimov hiddetle karşı çıkmakta ve bölgede tek bir dağlı kalana kadar taarruzu devam ettireceğini söylemektedir. İstediklerinin komşuluk değil teslimiyet ve itaat olduğunu ifade etmektedir. Kafkasya halkına yapılan baskı ve zulümleri göz önüne serecek bir örneği de dönemin Rus askeri S. Duhovski vermektedir. Bölgede iki farklı koldan ilerleyen Ruslar'ın köyleri yakarak ilerlediklerini ve üç gün sonunda sıradağlar ile deniz arasındaki tüm köylerin yakıldığını ifade etmektedir (Aslan, 2006a: 131).

1862 yılında, Çerkesler'in sürülmeleri ile ilgili kurulan komisyon kararı sonucunda Kafkas halkları için zorlu göç zamanları hızlanmaktadır. Alınan karar ve uygulanan politikalar için dönemin ünlü Rus tarihçisi R. A. Fadeyev, "Çerkes toprakları devlete lazımdı, onların kendilerine ise hiç gerek yoktu" ifadelerini kullanmaktadır. Alınan kararın ardından hızlandırılan baskılar ve sürgün politikasıyla alınan topraklara Ruslar ve tetikçileri konumunda olan Kazaklar yerleştirilmekte ve ele geçirilen tutsaklar öldürülmektedir. Yine dönemin bir Rus askeri bölgede ki durumdan bahsederken, geri dönülmesini imkansızlaştıracak şekilde köyleri yakarak ve Çerkesler'i tek tek imha ederek ilerlediklerini ifade etmektedir. Karlar eriyip ekinler boy vermeye başladığında çıkan ekinleri yeniden yakarak, atlara yedirerek ve yine atlara çiğneterek yaşamayı imkansız hale getirdiklerini ifade etmektedir (Aslan, 2006a: 134-135).

Rusların uyguladıkları baskı politikaları üç koldan ilerlemektedir. Asimilasyon, sürgün ve Hristiyanlaştırma. Buradan yola çıkılarak konuya bakılırsa Çerkesler'in ya topraklarını terk etmek ya da Ruslaşmaya razı olmak zorunda bırakıldığı anlaşılmaktadır. Sürgün dolayısıyla topraklarını terk etme yoluna giden Çerkesler'in yerine Rus köylüleri ve Kozaklar getirilip yerleştirilmektedir. Bu uygulama da Kafkasya'nın Ruslaştırılmak istendiğini açıkça gözler önüne sermektedir (Doğanay, 2015: 369). Ne asimile olmayı ne de sürgün edilmeyi kabul eden Çerkesler ise ya Kuban Nehri'nin kuzeyinde yer alan bataklıklara yerleştirilmekte ya da öldürülmektedirler (Yüksel, 2011: 19).

Yaşanan Rus- Kafkas mücadelesinin ardından Çerkeslerin bir bölümü Rusların zoruyla göç etmekte bir bölümü de kalarak mücadelelerine devam etmeye çalışmaktadırlar. Kalan ve mücadelelerine devam etmekte kararlı olan Çerkesler için, bölgenin başkumandanı “Batı Kafkasların fethi ile ilgili plan açısından şimdi de kıyı şeridini temizlemeliyiz” ifadelerini kullanmaktadır (Aslan, 2006a: 136). Kullanılan bu ifade bölgedeki yerli halkı tamamen oradan silmek istemenin bir göstergesidir.

Bölgede uygulanan baskılar ve zulümlerden dolayı göç etmeye başlayan Çerkesler için Osmanlı iyi bir seçeneği oluşturmaktadır ayrıca Müslüman nüfusa ve kalabalık orduya ihtiyaç duyan Osmanlı da bu konuya ılımlı yaklaşmaktadır. Göçlerin başlaması ile Trabzon’da yapılan bir haber metnine göre, 34 gemi ile Osmanlı’ya gelen Çerkeslerin sayısı 18 bini bulmakta ve gemilerin alabileceğinden daha fazla insanı alması dolayısıyla 134 kişinin ezilerek gemide öldüğü ifade edilmektedir. Yanı sıra pek çok Çerkes salgın hastalıklardan, açlıktan, bitkinlikten hayatını kaybetmektedir. Devam eden göç sürecinde yine gemilere alabileceğinden fazla insan alınması dolayısıyla 2 bin kişiyi taşıyan bir geminin batması sonucu sadece 200 kişi hayatta kalmaktadır. Gün içerisinde 40 ila 60 Çerkes’in hayatını kaybettiğini ileri süren belgeler sadece Samsun şehrinde 60 bin Çerkes’in gömülü olduğunu ifade etmektedirler (Aktaran Aslan, 2006a: 136-138).

İlgili literatür ve sözleşme metinleri incelendiği takdirde görülmektedir ki soykırım suçunu failin kastı oluşturmaktadır. SSÖCS ile bu sözleşmeden iktibasla oluşturulan UCMRS’de sıralanan seçimlik hareketlerin gerçekleştirilmiş olması işlenen suçun soykırım olarak nitelendirilmesi için yeterli sayılmamaktadır. Bilakis işlenen fiillerin bir etnik, ırki ya da dinî grubu hususi olarak hedef alıp bu kesimi kısmen dahi olsa yok etmeye yönelik olması şartı aranmaktadır.

Burada soykırım olarak ifade edilmesi hususunda yaşanan çekincelerin nedenleri kanun maddelerindeki ifadelerde ve herkesçe bilinen kanunda geriye yürümezlik ilkesinden kaynaklanmaktadır. Soykırım suçunun kabul edilip 1951 yılında yürürlüğe girmesi ve Çerkeslerin yaşadıkları olayların 1800’lü yıllarda gerçekleşmiş olması sıkıntı doğurmaktadır. SSÖCS’nin 6. Maddesi gereği soykırım iddiasında bulunan devletlerin ilgili mahkemelerinde görüşülmesi gerektiğidir ve burada sorun teşkil eden durum da Çerkeslerin bir devletin olmamasıdır ve günümüzde topraklarında yaşadıkları Rusların böyle bir şeye yanaşmayacaklarıdır (Aktaran Aslan, 2020b: 73-74).

Yukarıda bahsedilenlere ek olarak TDK sözlüğün ifade ettiği şekli ile sürgün, bir kimsenin ceza sebebi ile bir yerden bir yere gönderilmesidir (Türk Dil Kurumu [TDK]). Yine bir başka kaynak olan TDV İslam Ansiklopedisinin ifade ettiği şekli ile de sürgün, bir topluluğun ya da kişinin güvenlik nedeni ya da ceza nedeniyle yaşadığı yerden bir başka yere gönderilmesidir (TDV İslam Ansiklopedisi). Bir farklı kaynak olarak Ankara Sosyal Bilimler Vakfı çevrimiçi sözlüğü, sürgün edilmiş halklar için kültürel, ekonomik, siyasal sebeplerle kendi yaşadığı yerlerden başka yerlere gönderilme ifadelerini kullanmaktadır (Ankara Sosyal Bilimler Vakfı [ASBV]). Bahsi geçen tanımlardan da anlaşılıyor ki Çerkesler anavatanlarında yaşadıkları için cezalandırılması gereken bir konumda değildir ancak bölgedeki siyasal faaliyetler sonucunda kendi topraklarından çıkarılmaktadırlar. Burada bir sürgün yaşandığı zaten aşikârdır ancak yine yukarıda bahsedilen sebeplerden dolayı Çerkeslerin yaşadıkları için soykırım ifadesini kullanmak mümkündür. Burada değinilmesinde fayda var ki sayın Prof. Dr. Kemal Karpat da 2004 yılında Kafkas Dernekleri Federasyonu’nun düzenlediği bir panelde Çerkeslerden bahsederken yaşananlar için “Bu bir soykırımdır. Bir vahşettir” ifadelerini kullanmıştır (Karpat, 2004:). Burada Rus askerlerinin Çerkes halkının topraklarına geri dönüşünü engellemeye çalışır faaliyetleri, yiyecek, içecek rezervlerini yok edecek faaliyetlerde bulunmaları, bazı Rus entelektüellerinin bu halkı imha etmek gerektiği yönündeki söylemleri, savaş esiri çocukların yetiştirilmek üzere kendilerince alıkonulması faaliyetleri ortada bir soykırım olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Sonuç ve Öneriler

Sıcak denizlere inme politikası götüğü tüm dünyaca bilinen Rusya'nın emperyalist yayılcı siyaseti dolayısıyla yüzyıllarca saldırılara maruz kalan Kafkasya haklarının yaşadıkları, bazı belgelerde soykırım bazı belgelerde göç ve bazı belgelerde sürgün olarak nitelendirilmektedir. Soykırım kavramının kullanılmasına ilişkin çekinceler bahsi geçen metinlerde yer alan tanımlama ve sınırlamalardan kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda özellikle "failin kastı" ifadesi tartışmaya mahal vermektedir. Oysa bu muğlaklık Çarlık Rusyası'nın emperyalist kaygılarla bölgeye girişini ve bölgede gerçekleştirdiği yıkıcı eylemleri görünmez kılmak için istismar edilmemelidir. Çerkeslerin tarihine detaylı bir şekilde bakıldığında sistematik şekilde gerçekleştirilen öldürme, yakıp yıkma, geri dönülmez şekilde yerinden etme, tarihî Çerkes yerleşimlerini etnik temizliğe tabi tutma gibi maruz kalınan durumların soykırım olduğu tartışmaya mahal bırakmayacak derecede açıktır. Görgü tanıklarının ifadeleri, yazılı belgelere geçen ifadeler ve sonuçları itibarıyla Çerkeslerin Çarlık Rusyası tarafından maruz bırakıldığı durum, UCMRS'de yer verilen "soykırım suçu" kapsamında değerlendirilmesinin daha isabetli bir yaklaşım olacağı söylenebilir. Burada tartışmaya açılacak husus, üç asır boyunca devam eden Rus işgali sürecinde Çerkes kabilelerinin maruz bırakıldığı hangi fiillerin insanlığa karşı işlenmiş suç, hangilerinin ise soykırım suçu olarak kabul edileceği hususunun detaylı çalışmalarla ortaya konulması olabilir.

Bu tarz çalışmaların uluslararası camiada kabul görmesi arzulanmakla birlikte Rusya Federasyonu'nun "Çerkes Soykırımı" kabul edip özür dilemesi ve tıpkı 2013 yılında Gürcistan'ın Türkiyeli Kafkas kökenli halklara vatandaşlık verme kararı alması gibi diasporadaki Kafkas kökenli insanlara vatandaşlık vermesi özellikle arzulanmaktadır.

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) tarafından önerilen, 15.07.2021 tarihinde yayınlan ve 31542 sayılı Resmî Gazete de yayımlandıktan sonra yürürlüğe giren 4297 sayılı Cumhurbaşkanı Kararınca, İstanbul Üniversitesi bünyesinde kurulan "Uluslararası Soykırım ve İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar Enstitüsü"nde oluşturulacak uluslararası araştırmacı kadrosunun Çerkes Soykırımı hakkında müstakil bir çalışma başlatması beklenmektedir.

Kaynakça

- Aslan, C. (2006a). Bir Soykırım Adı: 1864 Büyük Çerkes Sürgünü. *Uluslararası Suçlar ve Tarih I*, 103- 153. Erişim adresi: <https://avim.org.tr/public/images/uploads/files/cahit%20arslan.pdf>
- Aslan, C. (2020b). Edebi Anlatılarda Kafkas – Çerkes Nüfus Hareketini Anlama ve Adlandırma. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 65. 63 – 76. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniefd/issue/58201/842350>
- Akıntürk, T. ve Karaman, D. (2015). *Medeni Hukuk*. (21. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Alpyavuz, T. (2009). Soykırım Suçu. *Deniz Bilimleri Ve Mühendisliği Dergisi*, 5 (1). 49 – 61. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jnse/issue/9988/123450>
- Ankara Sosyal Bilimler Vakfı, 8 Aralık 2021 tarihinde, <http://www.sosyalbilimlervakfi.org.tr/sozluk/surgun-halklar/> adresinden alındı.
- Aydın, D. (2002). Uluslararası Ceza Hukukunun Gelişimi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 51(4), 131 – 167. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auhfd/issue/42666/514444>
- Berkok, İ. (1958). *Tarihte Kafkasya*. İstanbul: İstanbul Matbaası.
- Besleney, Z. A. (2016). *Türkiye’de Çerkes Diasporasının Siyasi Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Beşiri, A. (2013). Soykırım ve Soykırıma İlişkin Uluslararası Mekanizmalar. *TBB Dergisi*, 108, 179- 210. Erişim adresi: <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2013-108-1310>
- Bingöl, T. Y. (2017): Çerkes Toplumunu Etiğinin Adler Yaklaşımının Temel Kavramları İle İncelenmesi. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (9). 73 – 95. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fsmia/issue/29970/323353>
- Bozkurt, E. (2014). *Hukukun Temel Kavramları*. (10. Baskı). Ankara: Yetkin Basımevi
- Çoban, E. (2008). Uluslararası Hukukta Soykırım Suçu ve Suça Zemin Hazırlayan Toplumsal Yapılar: Ruanda Örneği. *Uluslararası İlişkiler*, 5 (17). Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/issue/39259/462308>
- Doğanay, G. (2006). Hatıralarla Kurulan Bir Toplumsal Kimlik: 21 Mayıs 1864 Sürgünü Ve Türkiyeli Çerkesler. *Turkish Studies Dergisi*. 10(10). 361 – 380. Erişim adresi: <https://www.acarindex.com/turkish-studies-elektronik/hatiralarla-kurulan-bir-toplumsal-kimlik-21-mayis-1864-surgunu-ve-turkiyeli-cherkesler-127455>
- Gözler, K. (2020a). *Meslek Yüksekokulları İçin Genel Hukuk Bilgisi*. (20. Baskı). Bursa: Ekin Basın Yayın Dağıtım.
- Güngör, F. (2015). *İnsanlığın Soykırımlarla Yüzleşebilmesi*. 27 Ağustos 2021 tarihinde <https://fethigungor.net/dirilis-postasi/insanligin-soykirimlarla-yuzlesebilmesi> adresinden alındı.
- Karayel, E. (2010). *Kafkas Halklarına Uygulanan Soykırım ve İnsanlık Suçları*, 14 Haziran 2021 tarihinde <http://www.kafkasevi.com/index.php/article/detail/335> adresinden alındı.
- Karpat, K. (2004). “21 Mayıs Sürgünü”. *Nart Dergisi*, 21 Mayıs – Haziran, (12-13).
- Kaya, Y. (2015). *Çerkesler I Tarih- Mitoloji- Gelenek*. İstanbul: Baskı Evi Matbaa
- Kocaoğlu, S. S. (2010). Suçların Suçu: Soykırım. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 90. 139- 163. Erişim adresi: <http://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2010-90-641>
- Köse, M. ve Lokmacı, S. (2018). İngiliz Konsolosluk Raporlarında Rusya’nın 1984 Kafkas Soykırımı Ve Çerkeslerin Anadolu’ya Göçleri. *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 62.407- 422. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/52453/666856>

Obaid, A. İ. (2019). Soykırım Suçu. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Özkiraz, A. ve Çetin, M. (2015). 1864 Çerkes Sürgünü Sonrası Anadolu’da Çerkes İskanı Ve Osmanlı Devleti’nin Göçmenlere Karşı Politik Tutumu. *Tesam Akademi Dergisi*, 2 (2).9 – 28. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tesamakademi/issue/12946/156433>

Sarıgüzel, H. (2013). Uluslararası Ceza Mahkemesi. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*. 0(3), 230 – 273. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mdergi/issue/16883/175785>

Shaw, N. M. (2017). *Uluslararası Hukuk*. (8. Baskı). Ankara. Türkiye Bilimler Akademisi Soykırım Suçunun Önlenmesi Ve Cezalandırılması Sözleşmesi 21 Temmuz 2021 tarihinde <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/26-birlesmis-milletler-sozlesmeler/> adresinden alındı.

Şare, E. (2020). Soykırım Suçundaki Özel Kasıt. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 10 (2). Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hacettepehdf/issue/57712/757611>

TDV İslam Ansiklopedisi, 8 Aralık 2021 tarihinde, <https://islamansiklopedisi.org.tr/surgun> adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu, 8 Aralık 2021 tarihinde, <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı.

Tuna, R. (2009). *Adıge Xabze “Adıge Etiği ve Etiket”*. İstanbul: As Yayınları.

Topçu, M. (2020). Rus Arşiv Belgeleri. *Kafkasya Çalışmaları Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (10). Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/jocas/issue/54678/731957>

Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü, 21 Temmuz 2021 tarihinde http://www.ceidizleme.org/ekutuphaneresim/dosya/459_1.pdf adresinden alındı.

Yayla, A. (2015). Siyaset Bilimi. (2. Baskı). Ankara: Adres Yayınları.

Yılmaz, S. (2019). *Uluslararası Hukukta Soykırım Suçu Ve Ermeni Soykırımı İddiası: 100 Yılı Aşarken Türkiye’den Beklentiler Ve Gerçekler*.(Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> veri tabanından erişildi.

Yüksel, H. (2011). *Bir Etnik Grubun Hayatta Kalma, Süreğenliğini Sağlama Ve Kültürel Aktarım Pratikleri: 20. Yüzyılda Uzunyayla Çerkesleri Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> veri tabanından erişildi.